

VERSLAVING EN WANVERHOUDING

Stijn Vanheule¹

Vakgroep Psychoanalyse en Raadplegingspsychologie UGent
H. Dunantlaan 2, 9000 Gent
Stijn.Vanheule@UGent.be

Een jonge man die bij me in begeleiding is, klaagt omwille van de stank die om hem heen hangt, maar die niemand uit zijn omgeving ruikt. Hij vroeg me onlangs of zijn problemen het gevolg zijn van het feit dat hij een lichaam heeft. Een vreemde vraag zou men kunnen zeggen: iedereen heeft toch een lichaam? Toch slaat hij met zijn vraag de nagel op de kop. Het lichaam is geen evidentie voor onze zelfveraring. Het lichaam stelt ons voor problemen omdat het ons van binnenuit beroert en bestookt. We moeten daar oplossingen voor vinden en wanneer we daar niet in slagen, nemen angst en paniek het van ons over. Onze zelfveraring als subject komt op de helling te staan.

Vooraf in de psychose is dit een steeds op de loer liggend gevaar. Legale of illegale middelen zijn dan vaak een manier waarop mensen iets van of in het lichaam proberen stil te leggen en tot rust te brengen. Die patiënt van mij behandelt het vreemde in zijn lichaam met angstremmende medicatie.

Deze worsteling met ons lichaam is het uitgangspunt van waaruit ik vandaag reflecteer over druggebruik. Druggebruik komt niet zomaar uit het niets. Mensen gebruiken drugs als antwoord op een ervaring van onbehagen. Dat onbehagen heeft ultiem maar één zetel en dat is onze eigen lijfelijkheid.

Psychoanalytisch hebben we een idee over de verschillende manieren waarop we in de zetel van ons lijf kunnen zitten. We onderscheiden daarbij een neurotische, psychotische en perverse manier van zitten. Neurose, psychose en perversie zijn drie mogelijke

1. Lezing naar aanleiding van 20 jaar De Spiegel Asse; 23/11/2017. Met dank aan Griet Langsweirdt voor het nalezen van de tekst.

psychische reacties op het lijf dat ons lastig valt en beroert. De perversie laat ik vandaag buiten beschouwing.

In mijn bijdrage zal ik (1) het menselijk onbehagen onder de loep nemen en het ontleden als een toestand van gemis-aan-zijn die ons beroert. Deze hangt samen met een fundamentele ervaring van wanverhouding die eigen is aan onze zelf-ander beleving. Vervolgens (2) zal ik schetsen dat ons mentaal leven - waarbinnen we met Lacan zowel een imaginaire als een symbolische component onderscheiden - reactief ontstaat in verhouding tot die ervaring van gemis-aan-zijn. Dan (3) zal ik het hebben over psychose en neurose om ten slotte (4) uit te komen bij het psychisch statuut van de verslaving.

Het lijf als zetel van ons gemis-aan-zijn

Psychoanalytisch gedacht, is onze zelfervaring per definitie disharmonisch. Ons lijf zadelt ons op met een prikkeling en met impulsen tot actie die weliswaar een biologische oorsprong hebben, maar die niet louter via de biologie gereguleerd raken. De mens is behept met een levend lijf en dit levend lijf wordt bewogen door tal van behoeften en prikkels op fysiologisch niveau, en door externe invloeden (bijvoorbeeld iemand doen schrikken: wordt gevoeld in het lichaam).

Om dit beter te kunnen begrijpen, moeten we eerst stilstaan bij het onderscheid dat Freud maakt tussen drift en instinct. Veel van de gedragingen van een dier hebben niet alleen een instinctieve basis, maar worden ook grotendeels, zo niet volledig, door biologische patronen gestuurd.

In de seksualiteit zien we een mooie illustratie van dit verschil tussen mens en dier.

Neem bij de dieren bijvoorbeeld het hert. Zoals bij vele zoogdieren is de seksualiteit bij het hert gekoppeld aan de bronsttijd. De bronsttijd begint met fysiologische en hormonale veranderingen en het vruchtbaar worden van het wijfje. Het mannetje reageert hierop. Bij zowel mannelijke als vrouwelijke dieren zijn tijdens de bronsttijd veranderingen in gedrag, geur en uiterlijk waar te nemen. Het mannetjeshert denkt niet na over hoe het zich het beste presenteert ten aanzien van het vrouwtje, loopt niet te piekeren over reputatie, imago of verleiding, laat staan over vragen inzake de toekomst of over de zin van zijn betrekkingen. Het mannetjeshert doet maar.

Menselijke seksualiteit daarentegen is opmerkelijk ontkoppeld van het al dan niet bronstig zijn van de partner. In het veld van de menselijke seksualiteit zien we dat automatische impulsen weliswaar ons gedrag in

gang zetten, maar die automatische impulsen reguleren ons seksueel gedrag niet volledig. Bij de mens komt regulering voor een groot deel tot stand via verbeelding, spreken en conventie. Daarom onderscheidde Freud het begrip 'drift' van 'instinct'. Een drift is een onthoofd instinct.

Een onderzoek van Durex (2007) met bevraging van 26 000 mensen in 26 landen illustreert dit mooi: gemiddeld 103 keer seks per jaar. Maximum, de Grieken: 164 keer; minimum, Japan: 48 keer per jaar. Omdat het allemaal subjecten van dezelfde soort zijn, de 'homo sapiens sapiens', valt deze variabiliteit niet louter biologisch te verklaren. De variabiliteit hangt samen met culturele samenlevingspatronen die individuen socialiseren in een bepaalde omgang met lust en seks. Enige relatie met de economische performantie van een land is hierbij niet ondenkbaar.

Het type genot, of *jouissance* kunnen we met Lacan zeggen, dat het lichaam beroert, is echter niet louter van de orde van de lust. Seks doet denken aan lustbevrediging, maar voor Freud en Lacan is de drift een echte januskop. Enerzijds heeft de drift en zijn bevrediging een component van lustvolheid, en staat ze ten dienste van het levensbehoud. Anderzijds heeft de menselijke drift ook iets losgeslagens en draagt ze ook een tendens tot vernietiging in zich. De menselijke drift is geen homeostatisch systeem. Zonder verdere psychische regulering heeft ze maar één lotsbestemming, en dat is het pad van de chaos en de destructie.

Geen wonder dat Nietzsche stelde dat de mens een ziek dier is. De mens is structureel ziek, precies omwille van het feit dat hij via spreken en cultuur omgaat met zijn lijf. Dit is zo omdat we een cruciaal aspect van zelf-evidentie missen in onze omgang met de drift. Dit manco tekent de vitale ervaring van de mens. Ons 'zijn' voelt simpelweg niet prettig aan.

Precies daarom ontwikkelden religies lichaamstechnieken die de zijnservaring in een bepaalde richting duwen. Bij zenboeddhisten onder meer via de meditatie, bij taoïsten onder meer via tai-chi en bij katholieken onder meer door het vasten.

Het mentaal leven is een reactie op het gemis-aan-zijn

Lacan sprak op dit punt over een *manque-à-être* aan de basis van ons functioneren. Hiermee geeft hij enerzijds aan dat ons zijnsgevoel gekenmerkt is door een gemiservaring die altijd en eeuwig terugkeert, alle pogingen tot opvulling ten spijt. De mens wordt structureel te vroeg geboren stelde Lacan in 1949, en precies daardoor komt hij

onvermijdelijk als een sukkelaar ter wereld. Uit de cultuur moet hij allerlei orthopedische hulpmiddelen halen om toch nog te kunnen leven.

Anderzijds drukt de zegswijze *manque-à-être* ook uit dat dit manco de mens aanvuurt in het willen compenseren van zijn gemis, wat leidt tot creativiteit en inventiviteit. Ons 'zijn' voelt misschien niet prettig aan, maar daarmee is het laatste woord niet gezegd. Integendeel, het woord zelf is een antwoord op dat manco. Ook het menselijke gebruik van genotsmiddelen kunnen we op dit punt situeren: ons 'zijn' voelt niet prettig aan en precies daarom zoeken we remedies om ons gebrekkige zijn te proberen helen. Letterlijk: om er een geheel van te maken.

Beschouwd vanuit Lacans latere werk, kunnen we ons hier nog een stap verder wagen door te stellen dat alle latere correctiepogingen ten aanzien van ons zijnstekort in feite een herhaling vormen van het basisprobleem. De mens staat in een positie van wanverhouding (*non-rapport*) ten aanzien van zichzelf en de ander. Deze *non-rapport* is het element bij uitstek waar we altijd weer op botsen. Het vormt de Reële stootsteen waar ons functioneren steeds op botst. Ons verder psychisch leven en de manier waarop we in zee gaan met de ander kunnen we beschouwen als een reactie tegen deze uitgangspositie.

Dus – en nu volgt een eerste kleine samenvatting: ons lichaam is een beroerde substantie, die door prikkels en tendensen wordt bewogen. Deze driftmatigheid belichaamt zowel een tendens tot levensbehoud als tot de dood, en laat zich voelen als een diffuse genotstoestand. In een van zijn latere voorstellingen van het psychisch apparaat noemde Freud deze driftmatige component het *Es*. Met Lacan noemen we dit de *jouissance*. Deze *jouissance* geeft aanleiding tot een bepaald type zijnstoestand, met name tot een inherent onaangenaam gemis-aan-zijn. Deze zijnstoestand valt misschien wel gedeeltelijk te compenseren, maar is nooit te corrigeren en is de bron van een altijd weer opnieuw terugkerende wanverhouding met onszelf en de ander.

Psychoanalytisch gedacht, is dit diffuse, door genotsprikkels getekende gemis-aan-zijn de kern van onze zelfbeleving. Het vormt de atmosfeer waarbinnen onze ervaring van subjectiviteit gestalte krijgt, en het tekent al onze relaties met de ander.

Uit de voorgaande stelling mag je gerust afleiden dat de kern van onze existentie geen consistente betekenisvolle entiteit is. Er is geen 'echt ik' of geen 'waar zelf' dat gereveleerd kan worden of dat gerealiseerd dient te worden. Om het met een computermetafoer te zeggen: er is geen processor (central processing unit) die alles regelt en dirigeert.

Soms denken mensen dat psychoanalyse gaat over zelfontdekking en over te weten komen wie je echt bent. Op een bepaalde manier klopt dit wel: via een psychoanalytische gesprekstherapie articuleer je je eigen parcours in het leven en hoor je jezelf vertellen op welke wijze je allerlei watertjes doorzwemt. Echter, dit leidt niet tot het ultieme zelfinzicht. Meer nog, door herhaaldelijk te botsen op het eigen gemis-aan-zijn, verdampst de vraag naar zelfinzicht.

Existentiële kwesties

Een volgend cruciaal punt in de redenering die we hier ontplooiën, is dat onze driftmatigheid op welbepaalde punten wordt uitgelokt. Ons gemis-aan-zijn is niet altijd en overal even prangend aanwezig in ons leven, maar komt via concrete levensgebeurtenissen bloot te liggen. Het gaat om punten van wanverhouding of *non-rapport* die we ontmoeten in de verhouding met onszelf en in relatie tot de ander. Deze wanverhouding tekent onze ontmoetingen met de ander omdat ze zowel ons eigen levende lichaam als ons gemis-aan-zijn op de voorgrond plaatsen. Het gaat om punten die de vraag stellen naar wie of wat we zijn (ik noem dat existentiële kwesties), en om punten die betrekking hebben op de manier waarop de ander op onszelf betrokken is (ik noem dat intentionaliteitskwesties).

Vier punten van *non-rapport* lokken onze driftmatigheid typisch uit:

Ten eerste is er onze seksuele identiteit. Mijn lichaam volgt specifieke hormonale patronen en daar ik mijn lichaam observeer, weet ik dat ik man of vrouw ben. Aan die vaststelling ontleen ik echter geen weten over *hoe* ik man/vrouw moet zijn. Er is geen inherent instinctief weten aanwezig dat mijn handelen stuurt en oriënteert en dat een richting en invulling geeft aan mijn gevoel. Seksuele identiteit is er niet spontaan, maar wordt via identificaties opgebouwd. Het bouwwerk dat daaruit volgt, kan stabiel zijn of wankel.

Ten tweede is er onze positie in de partnerverhouding, waar we worden geconfronteerd met liefde en seksualiteit. In verhouding tot de ander spelen seksuele aantrekking en afstoting. Wat ik niet van nature weet, is hoe ik me best positioneer in de partnerverhouding, welke plek ikzelf kan innemen en hoe ik de ander best bejegen. De hele problematiek van grensoverschrijdend gedrag toont hoe weinig duidelijkheid er is in de verhouding tussen de seksen. Precies op dit punt zien we de nood aan een zekere mate van expliciete cultuur, dat

wil zeggen als symbolisch gedragen omgangsvormen die ons handelen kad(r)eren.

Ten derde hebben we te maken met intergenerationele verhoudingen: de verhouding met en tussen ouders en kinderen. Ook op dit vlak weet ik niet hoe te handelen. Als ouder mis ik een spontaan en automatisch weten ten aanzien van het kind en voor een kind is die ouder ultiem een raadsel, wiens intenties niet altijd goed te lezen of te begrijpen zijn. Vooral het kind met separatieangst en de scheldende adolescent weten dat het best. In onze hechtingsrelaties spelen weliswaar tendensen die zorgen voor een nabijheidzoekende, zorgende en spelende opstelling ten aanzien van die ander, maar die impuls geeft enkel maar een aanzet. Elkeen staat voor de taak opnieuw vorm te geven aan intergenerationele relaties.

Ten vierde worden we ook geconfronteerd met ons leven in het licht van de dood. Vanaf de leeftijd van 9 jaar weet een mensenkind dat het ooit gaat sterven en heeft het ook een realistisch doodskoncept. Hieraan ontleent de mens echter geen weten omtrent hoe het leven te leven. Dat blijft een eindeloos ploeterproces waar we niet aan ontsnappen. Het leven heeft geen inherente zin en net dat wordt gearticuleerd in het feit dat we er zin aan willen verlenen.

Mensen liggen wakker en lopen weg van deze thema's. Ons psychisch functioneren organiseert zich als een defensieve reactie hiertegenover. Mensen bewegen zich liever in het veld van het antwoord dan in het minder comfortabele veld van de vraagstelling. Toch komen we deze thema's in ons leven telkens opnieuw tegen, via ontmoetingen en incidenten. Zo worden we gedwongen om een positie te zoeken in het omgaan met lijf en leden, in ouder-kind verhoudingen, met partners, en trachten we zinvol te leven in het licht van de dood.

De pure, onversneden confrontatie met deze *non-rapport* is het Reële in ons leven. Het is een Reële dat ons overdondert, tekent en beroert. In zijn pure vorm is de confrontatie ermee ondraaglijk. Het jaagt ons de stuipen op het lijf, maakt ons gek en doet ons zelfgevoel wegzinken in het niets.

RSI

Lacaniaans gedacht, zijn er drie grote antwoordstrategieën ten aanzien van dit Reële van de wanverhouding. Ofwel kan men op het Reële reageren met de wereld van beeld, dat is een imaginaire strategie; ofwel kan men erop reageren met woorden, verhalen en redeneringen,

dat is een symbolische strategie; ofwel kan men erop reageren zonder de omweg via het beeld of het woord te maken.

De eerste twee strategieën maken de omweg via de mentale voorstelling. De laatste strategie doet dat niet, en grijpt rechtstreeks in op het lijf als levende substantie. Zelfverwonding, zelfdoding of genotsregulering door middelengebruik kunnen we op dit punt situeren. We ontmoeten ze in hun pure gestalte onder de vorm van wat we psychoanalytisch de '*passage-à-l'acte*' noemen. Een *passage-à-l'acte* is een radicale, gedachteloze sprong in het niets. Het is een poging om het genietende lijf een halt toe te roepen door de vleselijkheid te lijf te gaan met een ding, waardoor in dezelfde beweging het lijf zelf ook een dingkarakter krijgt.

Klinisch gezien, verwachten we een dergelijke reactie op een moment of in de mate dat de twee andere hanteringsstrategieën, namelijk de imaginaire en de symbolische, radicaal tekortschieten, geen buffer meer vormen tegen de *jouissance* en dus ook geen kader meer bieden in de omgang met de *non-rapport*.

Lacan stelt de verhouding tussen R, S en I voor via 3 ringen. Psychische stabiliteit ontstaat wanneer de ring van het Reële verbonden raakt met S en I. Vallen R en I weg, dan is R ondraaglijk alomtegenwoordig en stort ook het psychisch leven in.

Puur beschouwd vanuit de drift en het genot, is het psychisch leven heel arm. Genotsprikkelers laten zich voelen, en vormen in die zin een ervaringswereld, een psychische atmosfeer, maar meer dan dat zijn ze niet. Mentaal leven ontstaat slechts op het punt dat we beelden en woorden gaan gebruiken om voorstellingen op te bouwen over de drift. Freud maakte daarbij een onderscheid tussen dingvoorstellingen en woordvoorstellingen.

Dingvoorstellingen hebben we wanneer we driftimpulsen kunnen koppelen aan een beeld. Bijvoorbeeld wanneer ik mijn seksuele opwinding koppel aan het beeld van een vrouw of aan een seksueel scenario, of wanneer ik mijn angst kan koppelen aan een dramatische scène, zoals aan herinneringen van situaties die ik niet wil herhalen of aan rampscenario's die ik ten stelligste wens te vermijden. Dingvoorstellingen zorgen op die manier voor een eerste vorm van genotsregulering: het affect is niet enkel een lijfelijk gegeven, maar een reactief element binnen een situatie die lustvol of onlustvol is.

Woordvoorstellingen komen tot stand wanneer we dingvoorstellingen gaan koppelen aan taaluitingen. Op dat moment worden driftimpulsen letterlijk vertaald. Ze worden een onderdeel van episodische voorstellingen.

Lacaniaans bekeken, kunnen we dingvoorstellingen situeren in het imaginaire register. De kern van de imaginaire manier van omgaan met genotsimpulsen bestaat uit de identificatie met een statisch lichaamsbeeld met een duidelijke binnen-buiten grens, waarbinnen de driften worden geprojecteerd. Lacan beschouwt deze eerste soort identificatie, waarbij ik mezelf gelijkstel met een beeld dat ik eigenlijk via externe waarneming heb verkregen, als de basis van het ik. Dergelijk Ik-beeld zorgt voor constantheid in de ervaring, wat me toelaat om de flux van het lichaamsgenot te overstijgen. Mijn Ik miskent de complexiteit van de genotsimpuls die me overvalt, en precies dat zorgt voor stabiliteit.

Woordvoorstellingen kunnen we dan weer situeren in het Symbolische. Het symbolische register is het register van de taal. Door de taal kan ik verhoudingen articuleren, en uitdrukken hoe ik sta tegenover mezelf, anderen en situaties waarin ik verzeild raak. Dergelijke articulatie zorgt voor een verdere regulering en fictionalisering van het genot. Je zou kunnen zeggen dat het zorgt voor een mentalisering, want langs deze weg raakt het genot inschreven in het mentale leven. Het leidt er ook toe dat er ordening komt in het imaginaire. Verbrokkelde beelden worden voortaan geordend in filmische scenario's over mezelf en de ander.

Iets over psychose en neurose

In de manier waarop het symbolische register functioneert, maakt Lacan een onderscheid tussen neurotisch en psychotisch functioneren. Ik merkte het reeds op: dit zijn twee verschillende manieren om in de zetel van het lichaam te zitten en het verschil tussen beide zit in hoeveel houvast men al dan niet kan ontleen aan taal, conventies en de ander.

Kenmerkend voor de structuur van het neurotisch functioneren, is dat men in de omgang met existentiële kwesties gaat steunen op het perspectief van anderen. De neuroticus bekijkt en evalueert zichzelf vanuit de ogen van een ander, en stuurt zijn eigen handelen aan vanuit het verlangen geliefd te worden. Op die manier wordt invulling gegeven aan de vraag hoe men best handelt als man/vrouw, als partner en als ouder/kind en op de vraag naar de zin van het leven. Enerzijds zorgt dat ervoor dat men niet te veel buiten de lijntjes kleurt van wat als passend sociaal gedrag beschouwd wordt, anderzijds zorgt het voor verdringing. Verdringing treedt op wanneer onhebbelijke en beschamende elementen actief uit het spreken en denken worden geweerd en/of sterk

worden gedramatiseerd wanneer ze er toch in opduiken. Neurotisch functioneren bestaat eruit dat men met beperkte variatie herhaalt wat anderen ook reeds denken en doen.

Psychotisch functioneren is geworteld in een positie van grote existentiële eenzaamheid. Men vindt in de ander en in de conventie geen structurerende houvast om met existentie- en genotskwesties om te gaan. De taal is er wel als instrument om na te denken, maar het perspectief van de ander en de ons omringende conventies en gewoontes functioneren niet als een kompas dat het handelen aanstuurt. De sociale band zorgt niet voor een inspirerende oriëntatie. Zo staat men alleen en met lege handen voor de diepte van de *non-rapport*. Lacan stelt dat er in het geval van psychotisch functioneren een groot gat zit in het Symbolische, waardoor de symbolische orde minder stabiel is dan in de neurose. Het Symbolische slaagt er minder in om het Imaginaire te verankeren en hierdoor kunnen confrontaties met aspecten van *non-rapport* veel sneller zorgen voor een lijfelijke overspoeling door zinloos genot die niet vlot mentaal beheerst raakt. Die chaos van het genot laat zich dan voelen in een dreigend mentaal instorten, wat zorgt voor extreme angst, hopeloosheid, een ervaren van diepe zinloosheid en soms ook voor manifest psychotische symptomen.

Het psychisch statuut van verslaving

Met deze redenering in ons achterhoofd kunnen we nu explicieter ingaan op de vraag naar druggebruik.

Ieder van ons heeft te maken met een gemis-aan-zijn. In die zin zijn we allemaal vatbaar voor producten en handelingen die ons dat zijns-gemis kunnen doen vergeten. Hoe sterker ik kan opgaan in de games op mijn computer, in de series op mijn TV, in het bier dat ik drink, de porno op mijn tablet, of in de weed die ik rook, hoe minder ik last heb van mijn gemis-aan-zijn. Dat soort genotspraktijken, die potentieel verslavend zijn, laten me bij wijlen toe om niet na te denken over de *non-rapport* in mijn leven en voegen actief ook een aspect van directe lustervaring toe aan mijn genotstoestand.

Echter, elk van die activiteiten slaat qua genotseffect potentieel snel om in het tegendeel. Wie te lang gamet, overmatig opgaat in binge-watching, te veel drinkt, buitenissig porno bekijkt of te intens blowt, zal uiteindelijk eindigen in een situatie van onlust.

Als ik lust ervaar, ben ik even de agens van mijn genot, met name degene die het genieten actief oproept. Als ik onlust ervaar, ben ik daarentegen de *patiens* van het genot, met name degene die de

genietingen in het lijf ondergaat. Drugsverslaving is een volgehouden poging om blijvend de agens van mijn genot te zijn, waardoor ik telkens wanneer ik er de *patiens* van ben opnieuw actief moet grijpen naar het middel.

Het zoeken naar een balans en een limiet in het omgaan met genotspraktijken is een belangrijke component van wat cultuur is. Zowel op maatschappelijk niveau als in de omgangscultuur die ik ontleen aan de groepen waarbinnen ik me beweeg, haal ik voorschriften tot gebruik en tot limitering van mijn lijfelijk genot, evenals suggesties over hoe ik moet omgaan met het genot van de ander. Cultuur is onze collectieve zoektocht naar een gelimiteerde ruimte van handelen op het vlak van genotspraktijken.

Kenmerkend voor de neurotische omgang met genotspraktijken en genotsmiddelen, is dat elk middelengebruik inherent gelimiteerd is. De neurotische structuur impliceert dat men zichzelf bekijkt door de ogen van de ander. Neurotisch functioneren houdt in dat men bij de ander het liefst in een positief daglicht staat en zichzelf evalueert tegen het licht van de morele opvattingen uit de groepen waarbinnen men zich beweegt. Wanneer men zich teveel laat gaan in genotspraktijken zullen schuld en schaamte opduiken. Men zal zichzelf tot de orde roepen en/of ontvankelijk zijn voor de confronterende commentaar van anderen.

Dit belet niet dat verslavingen kunnen ontstaan. Culturele ontwrichting, sociale ontworteling en pijnlijke incidenten binnen de sociale band maken mensen vatbaarder om zich te verliezen in bepaalde genotspraktijken. Situaties zoals bijvoorbeeld het verlies van een naaste, een destructieve partnerrelatie of het gebrek aan zinvol werk drukken de mens met zijn neus op de wanverhouding van het bestaan. Dit is onlustvol en pijnlijk. De vlucht in een bepaalde genotspraktijk kan zich dan als een aanlokkelijk alternatief aandienen. Echter elke ontzuivering na een episode van roes doet de onlust terugkeren, vaak nog verhevigd door het pijnlijke besef van mislukking in de ogen van de ander. Precies hier ontstaat psychische verslaving: ik pak de onlust die gepaard gaat met mijn genotspraktijk aan door er nog harder in op te gaan, en uiteindelijk kan ik niet meer zonder. Ik ben de slaaf van mijn genotspraktijk.

Wanneer we in de kliniek iemand met een dergelijke verslavingsproblematiek begeleiden, zal het afkicken van de verslaving sowieso gepaard moeten gaan met het doorbreken van de initiële vermijdingsstrategie. Het verlangen om niet te willen weten hoe de eigen subjectiviteit in het verleden pijnlijk gekwetst werd, zal daarbij doorbroken moeten worden. Via symbolische articulatie moet worden

onderzocht hoe vorm werd gegeven aan de wanverhouding in relatie tot zichzelf en de ander. Dit proces is veelal niet gemakkelijk omdat mensen zich dan ook realiseren dat de overgave aan de verslavende genotspraktijk eigenlijk geen oplossing was, maar zorgde voor *collateral damage* die men ook nog eens moet proberen opruimen en rechtzetten. Niet iedereen is bereid die subjectieve arbeid te verrichten. Vandaar dat sommigen liever gebruikend ten onder gaan dan in het licht van de waarheid te moeten leven.

De neurotische verslaving is pijnlijk omdat er een fundament is van symbolische articulatie waarmee ze scherp contrasteert. De psychotische verslaving daarentegen komt tot stand bij afwezigheid van een dergelijke symbolische articulatie. Veelal is de psychotische verslaving een antwoord op een ondraaglijke mentale leegte in combinatie met een verwarrend teveel aan *jouissance* in het eigen lijf. Of ze ontstaat als reactie op de ervaring van een dreigende mentale instorting.

Kenmerkend voor de psychotische manier van in de wereld staan, is dat men in de levensloop op situaties kan botsen die je werkelijk met de mond vol tanden doen staan. Je bent perplex en hebt geen idee wat te doen, heldere of inspirerende ideeën zijn er niet en een oriënterende reflectie komt niet op gang. Het psychisme kan gaan haperen, er vallen vreemde gaten in het denken en voelen. Vaak is dit onder vorm van insisterende elementaire fenomenen, absurde niet te controleren impulsen, verwarrende intrusies. Deze fenomenen scheppen ook een afstand tot de ander.

De situaties die aanleiding geven tot dergelijke reacties zijn voor de buitenwereld vaak niet eens zo spectaculair, maar zorgen voor radeloosheid - dat wil zeggen voor chaos op het niveau van het symbolische register - in de zelf-ander ervaring. Een volwassen wordend of verouderend lichaam, een relatie krijgen of verliezen, een kind krijgen, in het keurslijf van een job geduwd worden... dit soort situaties verplichten me om me als subject te positioneren en kleur te bekennen in het licht van de *non-rapport* die dergelijke situaties incarneren. Maar wat indien ik geen symbolische houvasten vind om ermee om te gaan? Dan dreigt alles in te storten en krijg ik op vitaal niveau te maken met een *jouissance* die overweldigend is.

Een mogelijke manier om met die desoriënterende overweldiging om te gaan, is ze proberen indijken via genotspraktijken die me toelaten om de lichamelijke prikkeling te temperen of die me toelaten om te ontsnappen aan de noodzaak tot denken en symbolische articulatie. Wat dan kan ontstaan, is een ander type verslaving. Een verslaving die

dempend probeert te zijn ten aanzien van het zwarte gat waarbinnen mijn symbolisch universum dreigt te verdwijnen.

Klinisch werk met iemand die verslaafd is geraakt vanuit een psychotische logica, moet niet vertrekken vanuit de idee dat er een afgeweerde waarheid moet worden onderkend, maar vanuit de idee dat de verslaving een functie heeft in het elementair kunnen blijven voortbestaan als mens. De verslaving kan pas losgelaten worden - als dat al lukt - in de mate dat er andere praktijken gevonden worden die het gevoel geven een mens met een subjectief antwoord te kunnen zijn in verhouding tot zichzelf en anderen. Wil men die verslaving toch koste wat het kost doen verdwijnen, dan is er een reëel risico op grote wanhoop of psychische desintegratie.

Bij dit type verslaving moet de behandelaar zich opstellen als een compagnon de route en is het van groot belang dat we samen met onze patiënt onderzoeken waar de verslaving precies aan tegemoetkomt. De logica die dan opduikt, is vaak geen common sense logica, maar het is desondanks binnen die logica dat een oplossing gevonden moet worden.

Tot slot

Het zal u wel opgevallen zijn: door haar accent op het gemis-aanzijn, *jouissance* en de menselijke wanverhouding is de psychoanalyse niet de meest idealistische theorie. We bekijken de mens niet als een harmonisch wezen, in tegendeel. Precies daardoor biedt de psychoanalyse handvaten om over de miserie te denken die tout court inherent is aan het mens-zijn, en aan verslaving in het bijzonder. Wie verslaafd is voelt zich gedwongen in zijn verslaving. Er is voor hem of haar geen alternatief denkbaar. Wanneer we verslavingen behandelen, openen we best een ruimte waarin dat wel een plaats krijgt. Behandelsettings moeten daarom ruimtes voor spreken en zoeken zijn; ruimtes voor het spreken en zoeken van mensen met een verslaving; ruimtes voor het spreken en zoeken met mensen met een verslaving. Dit is een ethische stelling.